

BODÓ BÉLA: A FEHÉRTERROR

Antiszemita és politikai erőszak Magyarországon 1919–1921.

Napvilág Kiadó, Budapest, 2022. 351 oldal.

Vörösteror – fehérterror. Ezek azok a fogalmak, amelyek erőteljesen meghatározták Magyarország történetét az első világháború végét követő 2–3 esztendőben. Míg a vörösteror szervesen kapcsolódik a Tanácsköztársasághoz,¹ addig a fehérterror - az önmagát ellenforradalmiként és nemzeti-keresztényként meghatározó - Horthy-korszak első éveire kötődik. Mindkettőt erőteljesen eltúlozta, és a lehető legsötétebb színben festette meg az ellenoldal emlékezetpolitikája.

Bodó Béla, a Bonn-i Egyetem közép- és kelet-európai történelem tanszékének oktatója dokumentált, és forrásokra alapozott monográfiát szentelt a fehérterror jelenségének és történetének. A mű eredetileg angolul jelent meg, 2019-ben.² Magyarul Konok Péter szakszerű fordításának köszönhetően olvasható.

A monográfia előszava egy vidéki akasztás részletébe menő leírását kínálja, amely, mintegy rávilágít a fehérterror ideológiai hátterére és módszertanára; miközben feltárja a Horthy-rendszer sajtósági viszonyait is. „1919. augusztus 27-ének kora délutánján katonai őrzőerő érkezett a Balaton déli partján fekvő kies Fonyódra, amely a kirándulók kedvelt célpontja volt (...). Az egység parancsnoka gróf Salm Hermann főhadnagy volt; Prónay Pál századostól, a legjelentősebb magyarországi paramilitáris csapat vezetőjétől azt a parancsot kapták, hogy keressék meg és tartóztassák le Marcali járásban a kommunistákat és terjesszék a Nemzeti Hadsereg propagandáját.” (11). Elsősorban két személyt kerestek: dr. Tószegi Albertet (fiatalon megkeresztelkedett zsidó), aki a Budapest VI. kerületi önkormányzat adóosztályát vezette, és Gráner Albertet (izraelita), a Tószegi-birtok jószágigazgatóját. Mindkettőjüket sikerült letartóztatni. Tószegi felesége viszont azonnal lépett. Sürgőnyt küldött Svastics Nándor megyei kormánybiztosnak Kaposvárra, és személyesen elutazott Horthy Miklóshoz, a Nemzeti Hadsereg főparancsnokához, Siófokra. Svastics kormánybiztos még aznap este elrendelte a két letartóztatott szabadon bocsátását. Hajnalban megérkezett Horthy személyes levele is, amelyben Salm gróft személyesen tette felelőssé a foglyok életéért. Sőt! A letartóztatás nemzetközi botrányá fajult.

A különítmény mind Svastics kormánybiztos, mind pedig Horthy üzenetét semmibe vette. Augusztus 28-án egyfajta népgyűlést szerveztek az iskola udvarán, ahol Tószegi és Gráner mellett már a „zsidó” Hamburger Ede is a vádlottak között szerepelt. Helyi paraszttal mindhármukat felakasztatták. Tószegi felesége végignézte férje kivégzését; a különítmé-

nyeseket nem érdekelte különösebben, hogy kifejezetten Horthyra hivatkozott. A leírásból az is kiderül, hogy maga Prónay is semmibe vette Horthy parancsát! Mi bontakozik ki ebből? Egyértelműen az, hogy a nemzeti-keresztény Horthy rezsim tulajdonképpen hazugságban és önkényes erőszakban született. Egy olyan admirális készült az ország legfőbb közjogi méltóságává lenni, akit a saját emberei is semmibe vettek. A fonyódi eset és Prónay magatartása fényében már semmi meglepő nincs abban, hogy 1944. október 15-én a magyar honvédség szembe fordult legfőbb Hadurával, akire egyébként felesküdt.

A fonyódi akasztást nem lehetett eltusolni, ezért vizsgáló bizottságot alakítottak, amely elsősorban az áldozatok becsületét igyekezett helyreállítani, és morális igazságtételt szolgáltatni. Angol nyomásra végül letartóztatták a három parasztot. Horthy viszont a november 27-i levelében szabadon bocsátásukat kérte az igazságügy miniszertől. Álláspontja szerint ők csak „a nép akaratát” hajtották végre (19). Az igazságszolgáltatás (államügyész, miniszter, Kúria) ellenállt. Ez azonban csak ideig-óráig tartott. A kaposvári hatóságok 1920. június 25-én a három férfit csendben szabadon engedték. 1921. májusában Horthy kormányzó pedig hivatalosan is amnesztiában részesítette őket. Ezt követően „1921. november 3-án kiadott rendeletében Horthy amnesztiát adott minden különítményesnek és helybéli büntörtszállásosoknak, akik az előző években ‘hazafias felbuzdulásuk’ miatt büncselekményeket követtek el.” (20–21). Mi ez, ha nem a gyilkosságok utólagos legalizálása? 1923-ra már maga a Kúria is álláspontot változtatott: az áldozatokat becsúszó újságírókat felmentette!

A fonyódi esettörténet nagyszerű betekintést kínál magába a monográfiába, amelynek középpontjában az erőszak különböző formái, és megnyilvánulásai állnak. A szerző nemzeti történeti, szélesebb regionális, sőt kontinentális perspektívákat jelenít meg; nem riadva vissza az összehasonlítástól sem (pl. spanyol polgárháború, a XX. század elején az Amerikai Egyesült Államok déli államaiban történt lincselések). Megfogalmazása szerint: „a kötet fókuszában a Magyarországon és a Kárpát-medencében 1916 és 1924 között történt események, társadalmi és politikai folyamatok állnak.” Ily módon kerül tárgyalásra a résztvevők motivációja és lelkiállapota, az egyes csoportok interakciói, a strukturális változók, „a földbirtoklás formái, a társadalmi hierarchiák, a gazdasági és szociális trendek”, „az ideológiák és az ideológiai bevésődések ereje”, valamint a társadalomnak, illetve a politikai, a társadalmi és a kulturális elitnek a felelőssége (22). „Bár a referenciák regionális, sőt globális keretekbe illeszkednek, az esettanulmányok lokálisak, lehetővé teszik az erőszak belső dinamikáinak vizsgálatát, a pszichológiai, tudati és motivációs faktorok értelmezését az erőszak kölcsönhatásairól szóló elméletek mentén. Mindezt egy kritikai egoforrás, Prónay Pál alezredesnek – a két világháború közötti időszak leghírhedtebb ‘fehér’ szabadcsapata vezérének – a naplója kapcsolja össze.” (22–23).

1 Erre vonatkozóan lásd Hatos Pál 2021: *Rosszfiúk világháborúja. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története.* Budapest.

2 Bodó Béla 2019: *The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921.* New York.

A monográfia első fejezete („A Tószegi-eset. A szóbeszéd szerepe”) részletekben tárgyalja és elemzi a fonyódi gyilkosságot, mintegy „mikrokozmoszként” mutatva be a korabeli Magyarország társadalmát, kibontva a fehérterror aspektusát és érvrendszerét. Tárgyalja az ideológia és antiszemita sztereotípiák hatásait, a helyi elitek, az uszítók és az elkövetők paranoiáját, az áldozatok zavarodottságát, valamint a lokális és az országos vezetők és elitek felelősségét.

A második fejezetben („Az erőszak ritmusai”) az antiszemita, a politikai és a paramilitáris erőszak már folyamként jelenik meg, aminek köszönhetően a harmadik fejezet („A fehérterror, mint a vörösterorra adott válasz”) magát az elkövetést veheti górcső alá, összehasonlítva a vörös- és a fehérterror különböző formáit. Ebben a fejezetben vizsgálja a szerző az áldozatok társadalmi és felekezeti hátterét, a számháború problematikáját, és tárgyalja mind a vörös-, mind pedig a fehérterror területi kiterjedését és intenzitását, mintegy európai kontextusba helyezve a történéseket.

A negyedik fejezet („Az erőszak tere”) az erőszak megnyilvánulásainak fizikai helyeit – az épületeket (rendőrőrs, községháza, laktanya, szálloda stb.) – vizsgálja, kiemelt figyelmet szentelve az internálótáboroknak, amelyek ezen korszak sajátos fogvatartási helyszínei. Ezekhez a helyekhez mintegy hozzátartozott az erőszak és a halál.

Az ötödik fejezet („Az erőszak formái”) az erőszak megnyilvánulásait (népítéletek, lincselések és önbíráskodások, pogromok, kitelepítések) taglalja. Mindebben fontos szerepet játszottak a röpcédulák és a plakátok, amelyek az érzelmek felkorbácsolását célozták és szolgálták, mintegy megjelölve a célszemélyeket, akiknek bántalmazása, meggyilkolása mondhatni büntetlenül megtörténhetett. A szerző álláspontja szerint az erőszak – egyfelől „az intellektuális tervezés és a külső hatások interakcióinak” terméke, másfelől pedig helyi és egyéni kezdeményezés – valójában egy olyan látens potenciál és tudás, amely kész arra, hogy válsághelyzetekben reaktívalódjon (23).

A hatodik fejezet („Szexuális bántalmazások”) az erőszak egy sajátos formáját, a nemi erőszakot veszi górcső alá. Ez nőket érintett elsősorban, viszont előfordult, hogy férfi áldozatai is voltak. A szerző szerint: „Az érettségizett, vagy éppen egyetemét végzett, középosztálybeli tisztek sokkal jobban élvezték a foglyok megkínzását és megalázását, mint az alsóbb osztályokból való, félig írástudatlan újoncok” (262).

A hetedik fejezetben („Az erőszak, mint társadalmi helyezkedés”) Bodó Béla az 1920-as numerus clausus törvényt és a további zsidóellenes rendelkezéseket vizsgálja. Itt az erőszak eszközként és stratégiaként jelenik meg, és az abban résztvevők gazdasági helyzetének javítását, illetve társadalmi státuszuk növelését szolgálja. A szerző vélelmezi, hogy „az aránytalan nyomás és erőszak hiányában ezek a törvények nem születhettek volna meg” (24).

A nyolcadik – és egyben utolsó – fejezet („A burzsoá lázadók”) „olyan szolgálatként tárgyalja az erőszakot, amelyet a különítményesek Horthynak, a társadalmi és politikai eliteknek és a nyugati hatalmaknak tettek, amelyek mindegyike a közép-kelet-európai forradalmak elfojtásában és a térség stabilizációjában volt érdekelt”. A szerző szerint abban, hogy ezek az aktorok végül

mégis a különítményesek ellen fordultak nem morális megfontolások, vagy az áldozatok iránti együttérzés játszott szerepet, hanem elsősorban az a felismerés, „hogy a politikai stabilitás és a gazdaság helyreállítása szempontjából az erőszak immár kontraproduktív és kedvezőtlen, és a paramilitáris egységek az ő egyeduralmukat veszélyeztetik” (24).

Monográfiája epilógusában a szerző a vörös- és a fehérterrorra a kollektív emlékezetben érzékelhető helyéről ír összegzést, kitérve arra, hogy ezek az emlékezetek miképpen járultak hozzá a rendszerváltás utáni Magyarország bel- és külpolitikájának polarizációjához.

A válogatott szakirodalmat és a használatot megkönnyítő mutatót tartalmazó monográfia joggal mondható megkerülhetetlennek mindazok számára, akik a tárgyalt korszakkal kívánnak foglalkozni. Ugyanakkor jelezniük kell, hogy Bodó Béla a közelmúltban egy másik, a fehérterror humorának szentelt angol nyelvű monográfiát is megjelentetett.³ Reméljük, hogy a magyar nagyközönség számára ez is mielőbb hozzáférhetővé válik.

Jakab Attila

3 Bodó Béla 2023: *Black Humor and the White Terror*. New York.